

Stjepan Janjić

NARODNA NOŠNJA BOSANSKIH ŠOKACA

Na uskom pojasu uz rijeku Savu, između Brčkog i Bosanskog Šamca ili još bolje, među rijekama Tinjom i Bosnom poredana su uza Savu od istoka prema zapadu sela: KOPANICE, VIDOVICE, JENJIĆ, DUSINE, UGLJARA, DONJA MAHALA, KOSTRČ, MATIĆI, TOLISA, BOK, OŠTRA LUKA, DOMALJEVAC, BAZIK i GREBNICE, u kojima žive Hrvati, zvani Šokci. To su sela, koja su pučanstvom među najvećima u Bosni i Hercegovini. Mnoga od njih broje preko 2 tisuće žitelja. Tako, na primjer, DOMALJEVAC ima blizu 4 tisuće, OŠTRA LUKA 3 tisuće, DONJA MAHALA preko 3 tisuće, TOLISA blizu 3 tisuće, VIDOVICE preko 2 tisuće.

Fra D. Nedić, koji je neko vrijeme proveo u samostanu u Tolisi, a inače je i rodom iz Tolise, u svom rukopisu pisanom koncem prošlog stoljeća veli: "Gornji Bošnjaci zovu Posavce Šokcima" - misleći pritom, valjda, na Bošnjake uopće, na sve tri etničke skupine.¹

Bosanski Šokci ovdje su starosjedioci, pa su asimilirali priličan broj doseljenika iz bližeg gorskog kraja Bosne južno od Posavine, poimence na primjer, iz okolice Tuzle /sela Breške, Dokanj,² Lipnica, Drijenča i ostala/. Ovdje se misli samo na hrvatsko katoličko punačinstvo, jer je stanovništvo doseljeno među Šokce starosjedioce, s manjim iznimkama, bilo samo takvo. Važna su, zatim, bila strujanja ovamo iz srednje Bosne, poglavito od Kreševa i Fojnice. Jake struje doseljenika bile su i s porječja Neretve i zapadne Hercegovine. Tako fra D. Nedić bilježi, da su neki starci u njegovo doba znali, koji su se rodovi doselili s Neretve. Svi ovi doseljenici asimilirani su u prvom redu govorom, a onda ostalom materijalnom i duhovnom kulturom.

Kad smo spomenuli govor, treba se ukratko osvrnuti na njega. Bosanski Šokci imaju isti ili veoma sličan govor koji imaju i susjedi im, slavonski Šokci, a rastavlja ih samo rijeka Sava. To je poluikavski govor, sa starim naglascima, u kojima se zadržao akut /vođe, řep/. Osim toga odlika je ovog govora, da skoro bez iznimke ima na mjestu dugog ě samoglasnik i, a na mjestu kratkog ě slog je /mliko, djed/. Ipak najizrazitije obilježje ovog govora je razvlačenje, pa su u yezi s tim bila neka tumačenja, kao na primjer ono fra D.Nedića³, da među Šokcima ima priličan broj doseljenika Albanaca iz 14. stoljeća,

koji su, naravno, asimilirani, ali da su baš oni prouzročili ovo veoma značajno razvlačenje u govoru.

Ovdje bi trebalo prikazati i neke somatske značajke ovog živilja, koje se također ističu. Rastom su u najvećem broju srednje visine, ako se ova računa od 170 do 180 cm. Prevladava plava dotično zelena boja očiju nad smeđom i crnom. Fra D. Nedić u istom rukopisu bilježi brojčani omjer boje očiju učenika puške škole u Tolisi, iz koga se vidi, da je skoro 2/3 učenika bilo plavih očiju. Slijedeća je osobina ove etničke skupine veliki natalitet, koji još i danas u svim selima prelazi 40 promila. Osobito je velik, ako se usporedi s onim slavonskih Šokaca, koji ne prelazi 12 ili 15 promila. Tako se događa, da na primjer župa Vidovice, koja broji 3 tisuće duša, ima brojem više djece rođene u jednoj godini, nego zajedno dva velika sela preko Save, Bošnjaci i Županja, koja broje skoro 8 tisuća žitelja. Na ovom uskom pojasu zemlje, uz Savu, živi u nabrojenim selima blizu 30 tisuća žitelja bosanskih Šokaca, pa je naseljenost veoma velika, među najvećima u Jugoslaviji. Zbog toga ima veoma mnogo seljenja prijeko u susjedna sela Slayonije, počev od Vrbanje pa u Posavske Podgajce, Bošnjake, Županju, Gradište, Cernu, Štitar, Babinu Gredu, Sikirevce, Veliku Kopicu i druga.

Rečeno je, da bosanski Šokci nastavaju uski pojas uz rijeku Savu, gdje je zemljište ravno, te osim barovitog tla ima dosta i plodnog, na kojem se uzgajaju skoro sve vrste žitarica, ali ipak najviše kukurus. Prije su nusporedivo više uzgajali lan, nego danas. Konoplju su sijali samo toliko, koliko im je služila za pletenje ulara i "štranjgi". Lanene tkanine bile su temeljno tvorivo za sve potrebe u oblačenju. Starinska svagdanja nošnja bila je, dakle, najviše lanena, a svečanija od tkanina u kojima je bio pomiješan lan s pamukom. Svečana je ipak bila pretežno i u siromašnijih samo od pamuka.

Po ostacima nošnje bosanskih Šokaca i po onomu što je zabilježeno u literaturi o njoj, unatrag koliko se može pratiti, te po kazivanju starijih, ovdje će biti najprije prikazana nošnja koja se nosila pred dolazak Austrije u Bosnu, pa do konca prošlog stoljeća. Žene su tada nosile opanke zvane OPUTRNJACI i vunene ili lanene CORAPE. Na tijelu su imale RUBINE, koje su bile i onda u pasu sašivene. Gornji dio zvao se OPLEČAK, a donji SKUTI u jednim gelima, a u drugim KRILA. Sprijeđa se opasivala vunena PREGACA. Zimi su na plećima nosile KOZUŠKE ili od deblog sukna GUNJEVE duge do koljena, veoma ukrašene žutim gajtanima. Svečane KOZUŠKE nosile su djevojke i mlade žene, kako zimi, tako i ljeti na blagdane. Oglavlje djevojke bio je FESIĆ ili ako je bez njega, onda KRPA od domaćeg tkanja. Udate su imale na kosi tzv. KOTAČ /kolut od divlje loze omotan platnom/ pa na nj KAPARA, bijela kapica od domaćeg lananog tkanja. Na KAPARI POICALICA, kapica istog kroja i materijala kao i KAPARA, samo ukrašena strogim geometrijskim vezom s crvenim pa-

mučnim koncem. Preko POCALICE sveže se SVEZAČ, crveni ili bijeli platneni trak, kojega su krajevi sprijeda padali preko prsa sve do pod pas. Preko svega se stavlja KRPA od domaćeg tkanja, koja je isprva bila u obliku OTARKA /ručnika/. Iz ovog kratkog pregleda može se razabrati, da su u ženskoj nošnji pretezali slavenski dotično panonski elementi, kao i u žena susjedne Slavonije. U prvom redu to je RUBINA i sve što je u svezi s njom, pa KOZUŠAK, KRPA, nenošenje gaća, bijela boja kao znak žalosti i još neke pojedinosti.

Muškarci su u isto doba nosili pa nogama OPUTRNJAKE, OBOJKE I MESTVE, a neki zimi kožne ČIZME. Ljeti su išli samo u RUBINAMA preko GAČA. Na glavama nosili su FESOVE ili KAPE, koje su zvali i ŠASIRI. Treba odmah reći, da je RUBINA krojem slična onoj u susjednoj Slavoniji tj. ima POTKRPE na ramenima, a pod prsnim rasporom trak zvan MOČICE. Rukavi su bili ili otvoreni ili skupljeni u ZAPUNCIĆE na krajevima. RUBINE su imale povelike OGRVICE. Bilo ih je tada svagdanjih koje su se kopčale dotično vezale s dvije uzice na šiji, a sprijeda nisu imale raspora. RUBINE su sizale do pod pol bedara. GAČE imaju ove dijelove: GAČAVICE, DANČE, USKUR, VINAC i SVITNJAK. GAČAVICE su jednake širine pri vrhovima i na krajevima, vidljivo uže od onih u Slavoniji, ali zato drugačije krojem od onih dalje u Bosni, kojih se nogavice odozgo suzuju prema dolje. Siromašniji su zimi oblačili na gaće tzv. PELEGACE, istog kroja kao i gaće, samo od nešto debljeg lane-nog tkanja. Inače su se zimi nosile bijele suknene ČAKŠIRE, a blagdanima POTURČAKŠIRE od plave čohe s gajtanima. Gore su se nosili KOPORAN, FERMEI i JEČERMA. Zimi još i sukneni GUNJ dug do koljena, veoma ukrašen gajtanima. U selu Domaljevcu nosila se zimi i BILA KARANICA s kukuljicom. Na glavama su mladi nosili crvene FESOVE s kičankama, a stariji tzv. POSE, crvene šalove omotane oko FESOVA. Opasivali su se TKANICAMA i po njima crvenim vunanim ŠALOVIMA, a stari ČEMERIMA, kožnim pasovima. Uvijek su sa sobom nosili kožne ŠARPELJE, torbice. Stariji su imali KOSTRETNE TORBICE koje su bile, kako veli fra D. Nedić, "pravi dućani"⁵ jer se u njima nalazilo konaca, igala, šila, čavala, masata, truda, kremenja, mašica, noževa pa i nišadora, koji je bio u ono doba nuždan lijek za stoku.

Iz ovoga se može razabrati, da su u muškoj nošnji, nasuprot ženskoj, prevladavali starobalkanski dotično istočnjački elementi /ČAKŠIRE, POTURČAKŠIRE, FESOVI, KOPORANI, FERMEI, JEČERME, OPANCI, ČEMERI itd./, ali su ipak temeljni dijelovi nošnje bili praslavenski dotično panonski. To su u prvom redu RUBINA I GAČE. Ove posljednje su kao izdanak onih panonskih, ovdje s najužim nogavicama.

Da bi se dobila slika današnje nošnje bosanskih Šokaca, trebalo bi dati, barem približno, godine prekretnice, kada su neki dijelovi odjeće doživjeli izmjene dotično kada su neki dijelovi posve nestali, a drugi, novi, pridošli sa strane. To se očitovalo osobito nakon dolaska Austrije godine 1875., za-

tim prijelazom prošlog stoljeća u ovo, onda godine nakon Prvog svjetskog rata, kad je bilo međudoblje bez većih promjena sve do pedesetih godina ovog stoljeća; tada su opet nastale veoma izrazite promjene, kako u materijalu, tako i u odbacivanju nekih dijelova nošnje te u prihvaćanju novosti. Koje su to promjene nastale? Nakon austrijskog zaposjednuća nastalo je veoma jako prodiranje utjecaja iz Slavonije, osobito nošenjem SUKANJA, REKLJA i ZAPREGOVA od tvorničkog platna, tako da su ovdje žene oko godine 1900. već posve prihvatile nošenje sukanja svakim danom i blagdanima. Može se reći, da od tada RUBINA i PREGAČA postaju nošnja samo na velike blagdane i svečanosti te za pogreb. Muška nošnja također doživljuje velike promjene. Bijele suknene ČAKSIRE zamjenjuju hlačama od tvorničkog materijala, a FESOVE i POŠE već posve istiskuju šeširi, koji su poprimili poseban oblik u bosanskoj Posavini.

Od godine 1900. pa do Prvog svjetskog rata ženski SVEZAČ /dio oglavlja udate žene/ veoma se skratio tako, da mu krajevi više ne padaju skoro do pasa, nego se sve više skraćuju pa se jedva vide pod KRPAMA. Suknja postaje kraćom i širom s tzv. GRANIROM. Muškarci posvema odbacuju nošenje OBOJAKA, MESTVI i ČEMERA.

Nakon Prvog svjetskog rata ženske suknje dobivaju oblik koji će trajati sve do pedesetih godina ovog stoljeća. Utjecajem iz "prijeka" /Slavonije/ naveliko se uvodi nošenje ženskih ČORAPA s GULICAMA i ZERNJICEM i muških također sa ZERNJICEM. Od tvorničkog platna zvanog PLIS sada skoro svaka žena ima mjesto GUNJA tzv. JAKNU, po uzoru na one u Slavoniji. Muškarci su prestali nositi PELENGAČE pa i GAČE bez hlača, kako ljeti, tako i zimi. Starinska nošnja RUBINA preko gaća nosi se sada samo na blagdane. Mjesto zimskih GUNJEVA nose se "tričetvrt" kaputi - podstavljeni vatom. Imućniji imaju "tričetvrt" kožne kapute.

Okolo godine 1950. opet nastaju znatne promjene, koje se posebno očituju u drugom materijalu, kao što je, na primjer, najlon, posebice u ženskoj nošnji. Starinska obuća je posve odbačena. Muškarci su sada posve uniformirani gradskom nošnjom, koja je naravno, od lošijeg i jeftinijeg materijala. Tek je malo vidljiva osebjnost u šeširima koji se donekle razlikuju od gradskih. Međutim, i starinska nošnja - u žena RUBINA i PREGAČA, u muškaraca GAČE i RUBINA - doživljuju u ovom posljednjem prijelomu promjene ne u kroju, nego u onom što je najvidljivije - u vezu i ukrasu. Boje su sada jarko, kričave, vezovi veliki, neukusni, nametljivi i bez mjere. Žene su skoro potpuno ostavile nošenje starinskih RUBINA pod REKLJAMA i SUKNJAMA. Sada se gore nosi OPLEČAK od tvorničkog materijala, pripijen uz tijelo, a siže ispod pasa. Dolje se nosi jedan ili više UNTERA i na njima SUKNJA, koja dosiže malo ispod koljena; široka je, s uvučenom čeličnom žicom u GRANIR, kako bi se širina što pravilnije zadržala. Sprijeda se na suk-

nju opasuje ZAPREG, često od materijala od kojeg je i suknja. Obuća je tvornička, a čarape od najlona.

Na koncu ipak treba dodati, da se najmanje promijenilo oglavlje udatih žena. I danas je obvezatno nošenje POCALICE, što su sve udate žene, s iznimkama na koje se upire prstom, ustrajno do danas zadržale. Cjelovito oglavlje udate žene sastoji se od dviju pletenica omotanih na zatiljku. Na njih se stavlja KOTAČ pa bijela KAPARA, a na nju POCALICA, preko koje se sveže tjemenom sa čvorom na zatiljku pod POCALICOM tzv. SVEZAC, vrpca široka 5 do 6 cm; njeni se krajevi jedva vide ispod KRPE, kojom se sve pokrije. Čini se da bi KAPARA bila prvoredna, a POCALICA drugoredna. KAPARA se naime kroji u obliku kapice, od bijelog domaćeg platna, bez ikakva ukrasa. POCALICA ima isti kroj kao i KAPARA, samo je veoma izvezena /prije crvenim "tivotikom", a pedesetih godina ovog stoljeća počele su ih vesti u svim bojama/, pa bi mogla biti pandan slavonskoj ZLATARI.

Naziv POCALICA rabi se u nekim slavonskim selima za kapicu istog oblika i funkcije, koju ovdje zovu KAPARA. Ispitivanjem sam ustanovio, da se i danas rabi, kao na primjer u Račinovcima, gdje bijelu kapicu zovu POCALICA, u Rajevu Selu takvu istu kapicu POCELICA, u Gunji POCELICA, u Velikoj Kopanici POCULICA. U ostalim slavonskim selima zabilježen je u najčešćoj porabi naziv KAPICA. Godine 1965. zabilježio sam u mnogim selima zapadne Hercegovine, koja leže uz granicu zapadne Bosne, naziv BILA KAPICA. U okolici Kreševa zabilježio sam naziv POCULET, kojim se nazivlje neka vrst rupca za glavu udate žene. Ovaj bi oblik naziva - predmet je rubac, nije kapica - bio najbliži talijanskoj riječi FAZZOLETTO, a znači rupčić.

Inače su u literaturi zabilježeni nazivi POCELICA, POCELICA i ostali, koji su također u vezi s talijanskom riječi FAZZOLETTO. Tako naziv POCULICA, POCALICA, POCELICA, POCELICA, POCELICA, POCUL sad označuje osobitu kapicu, sad vrst rupca, sad nakit uokolo glave - pitanje toga ženskog pokrivala dotično nakita, ostaje otvoreno. Osim toga, područja na kojima je zabilježen ovaj naziv prilično su daleko jedna od drugih, neka su i veoma malena. Dva krajnja, u kojima je ovaj naziv zabilježen na mnogo mjesta, jesu zapadna Hercegovina na jugu i Slavonija na sjeveru i sjeveroistoku. Veću rasprostranjenost i vezu s područjem ima tzv. BILA KAPA ili KAPICA dotično KAPARA, pa će biti da je ovaj naziv prvotan. Udate žene bosanskih Šokica rabe se oba naziva: KAPARA i POCALICA.

Kakvo je današnje stanje nošnje bosanskih Šokaca? Od stare ženske nošnje ostalo je danas cjelovito samo oglavlje udate žene. Na velike blagdane, na primjer, na crkvenim godovima mogu se na prste izbrojiti one, koje se obuku u RUBINE s PREGACAMA bez sukanja, s FESIĆIMA ili POCALICAMA bez ERPA. Muškarci su također skoro potpuno ostavili narodnu noš-

nju. Danas su svi dijelovi nošnje djevojaka i mladih udatih žena od tvorničkog materijala. Od prijašnjih naziva za pojedine dijelove RUBINE ostao je OPLEČAK, ali SKUTA dotično KRILA nema više. Danas se, dakle, nosi OPLEČAK, SUKNJA, pod njom dva ili tri UNTERA. Za hladnijeg vremena oblače tzv. MAJICE /veste/ kupljene od ŠTRIKERA iz Slavonije. Na suknju se opasuje ZAPREG. On je, dakle, nadomjestio vunenu PREGAČU. Ako nošnja služi za blagdan, onda će REKLJA, SUKNJA i ZAPREG biti od istog tvorničkog materijala. Budući je sadašnji ZAPREG od posve drugog materijala nego nekadašnja vunena PREGAČA, ovdje je dobio i promijenjen naziv ZAPREG, iako mu je funkcija ostala kao i kod pregače, Zimi žena nose JAKNE od tvorničkog materijala zvanog Pliš. Na nogama su tvornički gumeni opanci ili cipele. Oglavlje udatih ostalo je starinsko. I danas općenito nose KOTACE, KAPARE, POCALICE, SVEZAČE i KRPE. Djevojke nose KRPE od tvorničkog materijala. Ovomu treba dodati, da se i danas mlađi pokojnici i pokojnice pokapaju u starinskoj nošnji, a stariji uvijek u rubinama od domaćeg tkanja. Može se dakle reći, da starinsku nošnju danas drže u škrinjama, SANDUCIMA, u prvom redu za pogreb.

Da bi se dobila jasnija slika o nošnji ovog kraja, trebat će nešto reći o selidbama i utjecajima, kako onima iz dalje Bosne, tako i o onima odmah preko Save. Nošnja je donekle odraz selidbenih gibanja i kulturnih utjecaja. Budući da bosanski Šokci stoje na razmeđu Balkana i Panonije, očit je utjecaj jednog i drugog, ali treba reći i ovo: u prošlim je stoljećima, što je vidljivo, na nošnju više utjecao Balkan dotično istok s Turcima, dok posljednjih stotinu godina veći utjecaj dolazi iz Panonije. Kako to izgleda, rekli bismo, na terenu? Dakako, najveći utjecaj prekosavske kulture vršio se na susjede, bosanske Šokce, a onda preko njih južno dalje u Bosnu na tzv. GEDŽE, bosanske Hrvate, katolike koji su odavno poprimili ijekavicu. GEDŽAMA ih nazivaju bosanski Šokci. Oni nastavaju područja oko gradova Brčkog, Gradačca i Dervente. Njihovu starinsku nošnju odlikovale su RUBINE CJEPLICE /balkanske/, te za udate žene dvije pregače, jedna sprijeda, a druga straga. Oglavlje udatih žena posve je drugačije od onoga bosanskih Šokica. U prijelomnoj godini 1950. pod utjecajem sa sjevera i ovdje se nošnja vidljivo promijenila i postala veoma slična onoj bosansko-šokačkoj, tj. starinske RUBINE i PREGAČE zamijenjene su OPLEĆCIMA, SUKNJAMA i ZAPREGOVIMA. Utjecaj iz Slavonije počeo je sve više jačati iza Prvog svjetskog rata, a pred Drugi svjetski rat i iza njega osobito se proširio. Kao izrazit primjer tog utjecaja, koji je najjači na bosanske Šokce, pa se preko njih, što se ide dublje u Bosnu, gubi, treba istaknuti slijedeće: ako se bosanska Šokica uda ili odseli u Slavoniju, odmah se preobuče u tamošnju nošnju. Ali ako se uda za GEDŽU, bosanska će Šokica i dalje zadržati svoju nošnju, dok će GEDŽANKA, udavši se za bosanskog Šokca ostaviti svoju odjeću, a preuzeti onu šokačku. Utjecaj prekosavske kulture opaža se na hrvatskom pučanstvu ne samo u bosanskoj Posavini, nego i u bosan-

sko-brdskom dijelu Posavine, pa preko Dervente sve do Doboja te čak i Teslića.

Zaključak je: nošnja ne samo bosanskih Šokaca, nego i ostalih Hrvata na crti Tuzla-Doboj pa do pod Derventu, izjednačuje se pod utjecajem slavonsko-šokačke. ali se ipak još uvijek bosansko-šokačka može izlučiti svojom neujednačenosti, poglavito oglašavanjem udatih žena, u čemu je najvažnija FOČALICA.

Bosansko-šokačka nošnja nalazi se na međi, gdje se dodiruju dva sloja različitih kultura, pa se oni ovdje najizrazitije miješaju i prožimlju. Ovdje se, reklo bi se, bore za prevagu. Selenje stanovništva iz Bosne i danas ide u suprotnom smjeru od utjecaja na nošnju, kao jednog oblika materijalne kulture, dok utjecaja nekih oblika duhovne kulture, poglavito jezika nema, jer na njega više utječe škola, radio, televizija, novine, poduzeća i ustanove.

Napomene

- ¹Rukopis fra D.Nedića nalazi se u arhivu u JAZU u Zagrebu.
- ²Rod Doknjaša u Vidovicama zna, da su im se stari doselili iz sela Doknja kod Tuzle.
- ³Isti rukopis.
- ⁴Za prikaz stare nošnje najviše je poslužio spomenuti rukopis fra D. Nedića, u kojemu je poveliko poglavlje posvećeno bosansko-šokačkoj nošnji.
- ⁵Isti rukopis.